

УДК 398.23:32(477):001.891

КОНТЕКСТУАЛЬНИЙ ФОН У СПРИЙНЯТТІ, ФІКСАЦІЇ, ПУБЛІКАЦІЇ І ДОСЛІДЖЕННІ ПОЛІТИЧНИХ АНЕКДОТІВ

Роман КИРЧІВ

*Інституту народознавства НАН України,
відділ етнології сучасності,
Проспект Свободи, 15, 79000 Львів, Україна, тел.: (+38032) 297 01 55*

Проаналізовано специфіку побутування політичного анекдоту: щільну залежність його виникнення, змісту, функціональності від конкретних історичних реалій: осіб, подій, явищ суспільно-політичного характеру, що бентежать суспільність. Закцентовано на таких особливостях фіксації та публікації жанру, як потреба документування відомостей про генетичну основу змісту, ідеї анекдоту, його часо-просторову приуроченість, мовленнєвий контекст реалізації. Наукові публікації політичного анекдоту мають містити матеріал, який задіює механізм пам'яті.

Ключові слова: політичний анекдот, контекстуальний фон, фіксація, публікація.

Багатство і велике розмаїття політичних анекдотів в усній словесності новітньої доби (мається на увазі ХХ століття і ось уже початок ХХІ) наштовхують на запитання: чому так небагато зразків цієї творчості маємо з попередніх, давніших періодів. Напевно, що народна сміхова культура не оминала політичної теми й колись давніше. Маємо цьому свідчення в непоодиноких давніх писемних джерелах й зразках усної традиції.

Стосовно політичного анекдоту, то йому властива певна іманентна специфіка, без врахування якої відповідь на зазначене запитання буде недостатньою. *По-перше*, як творчість з певним опозиційним, а отже, й крамольним зарядом стосовно пануючого суспільного устрою, його адміністративних чинників і функціонерів різних рівнів, такі анекдоти було й колись небезпечно збирати, поширювати і тим паче не могли вони мати реальної перспективи прорватися крізь рогатки цензури. Тому так небагато і в таких обережних редакціях зустрічаємо їх у давніх записах.

Одним з прикладів може слугувати анекдот, який пригадав собі Михайло Максимович, пояснюючи в одній зі своїх статей, написаній у формі листа до Пантелеймона Куліша, мотиви народної пісні "Ой полети, галко": "На слова пісні "Самі ж ми пропали" я приведу як коментар анекдот, який доводилося мені чути в дитинстві не один раз. *Після зруйнування Січі кілька запорожців з'явилося в Потьомкіна:*

- *Пропали ми, з тобою, пане Грицьку – і ти пропав!*
- *Як я пропав?*
- *Авжеж пропав, бо й ти запорожець" [3, с. 110].*

Власне кажучи, цей сюжет поданий так, що його анекдотичний смисл не відразу прочитується. А він полягає в тому, що запорожці, наївно клонувши на загравання з ними підступного високого імперського сановника і фаворита цариці Катерини Потьомкіна, потрактували його своїм і таким же, як вони, потерпілим від зруйнування Січі. Анекдот виник на ґрунті пов'язаної з гетьманщиною і подіями кінця XVIII століття свідомості українського суспільства та її реагування на брутальне руйнування московською деспотією решток козацького устрою. З тонкою іронією висміюється довірливість українців, які за свого прийняли властивого ворога, того, за намовою і планом якого була й зруйнована Січ. Слова "Пропали ми з тобою, пане Грицьку, і ти пропав" становлять "сінь" анекдоту. Вона містить політичний заряд. Але завуальований та, очевидно, в подачі М. Максимовича "відредагований" так, щоб не насторожити імперської охранки. Таких замаскованих, захованих у текст і підтекст моментів замаркованої в анекдоті реакції суспільної думки на політичні реалії свого часу при уважнішому аналітичному погляді можна виявити чимало в записаних давніше текстах. Кілька таких сюжетів бачимо, зокрема в літературних обробках "Малороссийские анекдоти" (1822) і "Украинские анекдоты" (1833) Григорія Квітки-Основ'яненка. Вони є і серед записів народних побутових казок (наприклад, у збірнику Івана Рудченка "Народные южнорусские сказки". Киев, 1869), оскільки анекдоти як особливий вид народної творчості раніше зазвичай не виокремлювалися [1].

Але, ще раз повторюю, на загал у записах і публікаціях XIX – початку XX ст. анекдотів історичного політичного змісту небагато.

Цей факт, *по-друге*, пов'язаний великою мірою зі специфічною данністю, внутрішньою природою політичного анекдоту. Щільною узалеженістю його виникнення, змісту, потреби і функціональності від конкретних історичних реалій свого часу. Політичний анекдот живе і є чинником суспільної свідомості тільки у тісній пов'язаності його змісту з певними подіями, явищами й особами суспільно-політичного характеру, з тими справами, що, кажучи словами Івана Франка, вражають, бентежать уяву широкого загалу, є для нього насущними і зрозумілими [6, с. 187].

Ця залежність від актуалій суспільного буття в політичному анекдоті набагато більша, ніж у творах цього жанру побутового змісту. В сюжетах останніх зазвичай ідеться про такі явища дійсності, риси і якості характерів, які здебільшого не обмежені ні часом, ні простором. Скажімо, чванливість, сварливість, глупота, брехня, лінивість, скупість, перелюбство, типи недотепи, дурня, нахаби є універсальними для всякого часу і навіть різних народів. Анекдотичні сюжети з такими темами, мотивами і "героями" легко переходять з одної епохи в іншу, а дослідники безпідставно вбачають у них багато інтернаціонального і мандрівного елементу.

Водночас політичні анекдоти майже не знають таких діахронних тематичних стереотипів і перехідних сюжетних універсалій. У часи дитинства і юності М. Максимовича та Г. Квітки-Основ'яненка в їхньому колишньому родовому козацько-старшинському середовищі ще як недавній спогад побутували анекдотичні сюжети про стару козацьку Україну з політичними мотивами. Але далі вони

вивітрилися, забулися, так що вже ніхто з пізніших збирачів-фольклористів не зафіксував їх.

Це типова доля історичних анекдотів, творів цього жанру з політичними мотивами. Не записані свого часу, поза своїм буттєвим контекстуальним фоном, вони в кращому разі стають анекдотами "з бородою", а здебільшого взагалі виходять з обігу і відходять у небуття. Цей процес є дуже швидкоплинним для політичного анекдоту. Так, наприклад, багато з тих політичних анекдотів, що творилися і поширювалися у 20-х роках ХХ століття було б безповоротно втрачено, якщо б їх не зафіксував у своїх підпільних щоденниках Сергій Єфремов. Унікальна наукова цінність цих записів також у тому, що тексти анекдотів подані разом з відомостями про ґрунт, на якому вони виникли, їх подійний і духовний фон, пов'язаність з настроями різних верств суспільства в умовах радянської влади, поширеність, вплив тощо. Цю науково важливу особливість записів С. Єфремова ґрунтовно і фахово розглянув Михайло Чернопиский у праці "Фольклорна політична сатира 20-х років ХХ століття у записах Сергія Єфремова" (Львів, 2001).

На жаль, чогось подібного до записок С. Єфремова ми не маємо з наступних десятиліть, тому картина репертуару народного політичного анекдоту радянського часу на основі спорадичних фіксацій і того, що збереглося в пам'яті, є дуже неповною і взагалі – фрагментарною. Політичний анекдот, мабуть, як жоден інший вид усної словесності потребує оперативності збирачів, фіксації текстів по гарячих слідах і неодмінно разом з дотичною інформацією про момент суспільно-політичної дійсності, реакцією на який є кристалізація анекдотичних сюжетів, їх варіантів і версій.

Навіть на основі більшого чи меншого власного досвіду маємо змогу констатувати, як швидко бліднуть, в'януть і, зрештою, виходять з обігу анекдоти, сюжетотворча основа яких відійшла в минуле. Навіть у пам'яті людей старших поколінь нині небагато залишилося сюжетів з анекдотичних серіалів про Сталіна, Хрущова, Брежньєва, "розвинутий соціалізм", будівництво "світлого комуністичного завтра" тощо. Для молоді багато моментів з семантики тих сюжетів губить свій смисл, гостроту зв'язку з реаліями часу, а то й залишаються незрозумілими. Не кажемо вже про те, що поза сприйняттям залишається позатекстова сфера життя і функціонування анекдоту, атмосфера змінності і "роїння" його певних сюжетів, що становлять не раз цілі серіали.

Зрештою, цей процес текучості, швидкоплинності і різночасової градації політичних анекдотів добре простежується навіть на найновішій їх верстві. Уже втратили свою свіжість, наприклад, анекдот про перших українських президентів кінця ХХ – початку ХХІ століття. Відомі в середині 1990-х років сюжети про Президента Леоніда Кучму і голову його адміністрації Дмитра Табачника сьогодні вже потребують коментаря. Скажімо, як Діма Табачник провадив Президента до машини по ожеледі:

Сюди... тепер ліворуч, бо прямо підступний льодок... Обережно, по курсу розкішна ожеледа, праворуч...

Але щось недогледів і Леонід Данилович, довірившись йому, підсковзнувся і ледь було не впав. Ледве втримавшись на ногах, він повернув до Діми Табачника суворе обличчя і стримано мовив:

Ти мене, так сказати, на слизьке не заводь, Дімо! Мало тобі критики з боку Верховної Ради? Га? Вибери, як кажуть, правильну дорогу, якщо ти на державній, так сказати, службі [4, с. 109, № 381].

Поблідли непоодинокі з Майданних анекдотів часу Помаранчевої революції кінця 2004 року. Вже лише деякі залишилися в пам'яті із серіалу про інцидент "замах" в Івано-Франківську на кандидата в Президенти, в якого кинули "круглим і твердим предметом" (яйцем).

Політичний смисл і властива "сіль" цих анекдотів з плином часу будуть дедалі менш зрозумілими без додаткових пояснень. Тому такими важливими є фіксації усього того, що має зв'язок зі змістом, ударною силою анекдоту, але залишається поза його текстом. Текст анекдоту не можна подавати і розглядати ізольовано від загального масиву сюжетів певної тематики чи про певну особу. Лише з таким підходом можна виявити організуючу ідею, що об'єднує сюжети анекдотів політичного змісту в певні тематичні цикли і серіали. Поінформованість про концептуальний смисл сюжету політичного анекдоту, його ситуативну приуроченість є дуже суттєвою для розуміння його комунікативної функції, впливу на свідомість денотата – особи чи колективу.

Контекстуальний фон включає, розуміється, й дослідницькі дані про паралелі і варіанти анекдотичних сюжетів в різнонаціональних репертуарах. Тим більше тому, що головним предметом уваги політичного анекдоту ХХ століття була суспільна проблематика, породжена тоталітарними режимами, себто явищем інтернаціонального характеру, що не могла не відгукнутися в словесності різних народів.

Отож, говоримо, що наукова увага до політичного анекдоту не може обмежуватися лише його текстом, а обов'язково має включати і відомості про генетичну основу його змісту, ідеї, часо-просторову приуроченість. Не можна забувати, що анекдот не є самодостатнім, а завжди слугує часткою мовленнєвого потоку. Тому в полі зору збирача й дослідника повинен бути і цей аспект його контекстуальної природи, надто політичного анекдоту.

Без такої включеності в контекстуальний фон ніяк не можуть обійтися і публікації анекдотів, особливо наукового характеру. Публікації політичних анекдотів обов'язково мають містити матеріал, який задіює механізм пам'яті. Публікації анекдотів не можуть бути справою аматорів, різних ділків, як це здебільшого бачимо сьогодні. Ними повинні займатися науковці, які здатні підключити сюжети анекдотів до механізму пам'яті. Себто викликати в читача не тільки гумористичний рефлекс, усмішку, але й задуму про час і суспільні ситуації, якими були породжені ці сюжети.

Збірники самих текстів анекдотів без такого супровідного матеріалу, за влучним зауваженням сучасного російського дослідника і теоретика анекдоту Ефима Курганова, уподібнюються до свого роду "кладовища анекдотів" [2, с. 56].

І врешті ще хочу зауважити, що хоча за визнанням фахівців анекдот став провідним і одним з найпродуктивніших жанрів сучасного фольклору, що хоча двадцять століття дало небувалий "вибух" політичного анекдоту, ми не маємо в українській фольклористиці більш-менш поважного видання цих, за словами Івана Франка, "дрібних творів", які "однак мають дуже велике культурно-історичне

значення" [5, с. 21]. Не маємо нічого такого, що не тільки перевершило б, але й наблизилося за рівнем науковості до передстолітнього видання Володимира Гнатюка "Галицько-руські анекдоти" (Львів, 1899).

1. *Кирчів Р.* Народний анекдот на шляху до визнання в українській фольклористиці // Народознавчі зошити. Львів, 2005. № 5-6. С. 493-509.
2. *Курганов Е.* Анекдот как жанр. СПб, 1997.
3. Собрание сочинений Михаила Максимовича. Киев, 1876. Т. 1.
4. Українські анекдоти. Від козацьких часів і по наші дні. Київ: Український письменник, 1995.
5. *Франко І.* Етнографічний збірник. Видає етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Т. VI // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. Київ, 1981. Т. 32. С. 21.
6. *Франко І.* Знадоби до вивчення мови і етнографії українського народу // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. Київ, 1980. Т. 26. С. 180-204.

CONTEXTUAL BACKGROUND IN RECEPTION, RECORDING, PUBLISHING AND RESEARCHING OF POLITICAL ANECDOTES

Roman KYRCHIV

*Institute of People's Studies of National Academy of Sciences of Ukraine,
leading scientific collaborator,
15, Svoboda Avenue, 79000 L'viv, Ukraine, tel: (+38032) 297 01 55*

Peculiarities of existence of political anecdote are analyzed. It is accented on depending of its appearance, content, functionality on concrete historical facts such as persons, events, social and political phenomena that trouble society. Some peculiarities of fixation and publishing of the genre are also underlined, especially the need of documenting of information about genetic base of substance and idea of anecdote, its chrono-topical features, speech context of realization. Scholarly publications of political anecdote have to include the material that involves the memory mechanism.

Key words: political anecdote, contextual background, fixation, publication.

КОНТЕКСТУАЛЬНИЙ ФОН ВОСПРИЯТИЯ, ФИКСАЦИИ, ПУБЛИКАЦИИ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ АНЕКДОТОВ

Роман КЫРЧИВ

*Институт народоведения НАН Украины,
Отдел этнологии современности,
Проспект Свободы, 15, 79000 Львов, Украина, тел.: (+38032) 297 01 55*

Проанализировано специфику бытования политического анекдота: тесную зависимость его возникновения, содержания, функциональности от конкретных исторических реалий: личностей, событий, значимых явлений общественно-политического характера. Особый акцент сделано на таких особенностях фиксации и публикации жанра, как необходимость документирования ведомостей про генетическую основу содержания, идеи анекдота, его пространственно-временную приуроченность, языковой контекст реализации. Научные публикации политического анекдота должны содержать материал, который задействует механизм памяти.

Ключевые слова: политический анекдот, контекстуальный фон, фиксация, публикация.

Стаття надійшла до редколегії 12.11.2008

Прийнята до друку 30.04.2009